

הערות ותגובות

שמעון אליעזר הלוי (שוברט) ספירו

מוסר כערך עצמי

הרב יובל שרלו במאמרו המאלף והמקיף, 'האם התנ"ך "היה"?',¹ מצביע בין השאר על כך שבספרי הנביאים יש קביעה שעבודת ה' במקדש (קרי, 'קרבנות') מותנית בקיומו של טוהר מוסרי, ויש להקדים טוהר מוסרי להבאת הקרבנות. הרב שואל שאלה נוקבת: "מה המקור לדברי הנביאים? האם שיטתם עולה מתוך התורה?" (עמ' 87). יש כאן בעיה לא קלה, משום שלכאורה העניין הזה לא עולה כלל בתורה שבכתב.

1. אני סבור שגישתו של הרב שרלו אינה פותרת את הבעיה, מפני שדברי הנביאים בתחום הזה הרבה יותר רדיקליים ממה שהוא מציג.
2. אנסה לתת תשובה הולמת לשאלה, "מה המקור לדברי הנביאים?"

1. הרב שרלו רואה את המפתח לפתרון הבעיה בדברי ירמיהו, "כי לא דברתי את אבותיכם ולא ציויתם ביום הוציאי אותם מארץ מצרים על דברי עולה וזבח" (ירמיהו י"ז, כב). הנביא מדגיש את הזמן שעליו הוא מדבר, "ביום הוציאי אותם מארץ מצרים". לדעת הרב שרלו, מכאן עולה שיש סדר מהותי לתחומים השונים של התורה, משום שבנסיבות שונות ההיגיון מכתובי שתחומים מסוימים יוקדמו לאחרים, כמו למשל דרך ארץ שקדמה לתורה כ"ו דורות, או העובדה שבעשרת הדיברות אין מופיעים ענייני הקרבנות. המחבר מוסיף כי כשהתורה עוסקת בענייני המשכן אין היא פותחת במעשה עולה וזבח, אלא מקדימה לעסוק בהשראת שכינה באומה (עמ' 88). גם ספר דברים מהווה "הוראות ראשוניות לכניסה לארץ באור ה'", ולכן הוא עוסק במצוות עשרת הדיברות בלבד (עמ' 89).

מכל זה מסיק הרב שרלו את הכלל: "זהו המסלול שבו יש להקים את הופעתה של תורה. יש להקדים תחומים מסוימים לתחומים אחרים, לאור הסדר שבו נצטוונו עליהם" (עמ' 88). ובפרט "ענייני המוסר והצדק החברתי קודמים לעבודת ה'" (עמ' 89).

נדמה לי שזה עונה רק על חצי מהשאלה שהעמיד המחבר: "מה המקור לדברי הנביאים?"

1. י' שרלו, 'האם התנ"ך "היה"?', מגדים לג, תשס"א, עמ' 75-121.

הרב שרלו מתאר את החידוש של הנביאים בשתי לשונות שונות (עמ' 86):

א. יש "להקדים" דבר אחד לשני.

ב. דבר אחד "מותנה" בדבר שני.

לו אמרו הנביאים רק את א, אולי יש אסמכתא לדבריהם מן התורה כמו שאמר הרב שרלו. אבל האמת היא שהנביאים אמרו גם ב (גם לדעת הרב שרלו). זאת אומרת, "שהקביעה האלוהית" (בדבריו של הרב) שמופיעה בספרי הנביאים כולל ירמיהו (ז', כא-כב) איננה רק עניין של סדר וקדימה אלא הצהרה שעבודת הקרבנות מותנית במוסר במובן שהאחרון הוא תנאי הכרחי לתקפותו של הראשון. לפי הנביאים, מי שמקריב קרבנות בו בזמן ש'ידיו דמים מלאו' אין שום ערך לעבודתו. עניין זה משתמע גם מדבריו של ירמיהו "עלותיכם ספו על זבחיכם ואכלו בשר" (ירמיהו ז', כא); זאת אומרת - כיוון שעולותיכם שהן כולן כליל לה' אינן לרצון, הוסיפו אותן לשלמי זבחיכם ואכלו הבשר!

יתר על כן, הנביאים מדברים לא רק על עבודת הקרבנות אלא גם על תפילה, מועדים וצומות (ישעיהו א', יד-טו; נ"ח, ה) שגם להם אין ערך בלי מוסר. אם כן קושיית הרב שרלו מחריפה: מה המקור של דברי הנביאים הרדיקליים הללו? אוסיף ואומר, שהחידוש הגדול של דברי הנביאים הוא שהם מגלים את מקומו המרכזי של המוסר. האימפליקציה ההגיונית של דבריהם היא, שאמנם נאמר "הווי זהיר במצווה קלה כבחמורה שאין אתה יודע מתן שכרן של מצוות" (משנה אבות פ"ב מ"א), אולם בכל זאת יש הבדל ביניהן. המצוות הפולחניות שכוללות קרבנות, תפילה, חגים וצומות הם ערכים אמצעיים בלבד, ואילו ערך מוסרי הוא ערך עצמי. וכדי להבין היאך זה מרומז בדבריהם, יש לתאר מצב שבו העם מתנהגים באופן מוסרי למופת אבל אינם מביאים קרבנות ולא חוגגים את המועדים. האם יעלה על הדעת שאיזשהו נביא יעז לומר להם: 'למה לי רוב הצדקות והחסדים שלכם אם אין הם מלווים בעולות ואילים וחלב מריאים!' למה קרבנות בלי מוסר הם חסרי ערך, אבל מוסר בלי קרבנות לא מאבד מערכו המקורי? ודאי משום שלקרבנות יש רק ערך כאמצעי, ובמצב שהאדם מתנהג בצורה לא מוסרית האמצעים הללו לא יכולים להשיג את מטרתם.

השוני הזה בין המוסר כערך עצמי למצוות פולחניות כערך אמצעי יכול גם להסביר מדוע בנוגע למצוות שכליות (מוסריות), הצדיק הגמור, זה שאין לו אפילו תשוקה לרע, נחשב ליותר גדול ממי שתמיד צריך להיאבק ביצרו. ואילו במצוות שמעיות (פולחניות) הוא להפך, מי שמתגבר על יצרו הוא יותר גדול, כמו שאמר הרמב"ם (עין שמונה פרקים לרמב"ם, פרק ו'). וזה מפני שמי שצריך להיאבק ביצרו במצוות מוסריות כבר מגלה פגם מוסרי באופיו בזה שהוא נוטה לדברים שבעצם מהותם לא מוסריים, למרות שלמעשה הוא מתגבר. ואין כן במצוות פולחניות, ששם אין פגם בזה שלמשל הוא מתאוה לבשר חזיר.

2. לפי דעתי המקור לדברי הנביאים נמצא בפרקים הראשונים של ספר בראשית, בסיפור הגדול של כישלון האנושות. עשרים דורות מאדם ועד אברהם היו "מכעיסים ובאים" (משנה אבות פ"ה מ"ב) והיו מאכזבים הבורא, עד שבדורו של נח כתוב: "וינחם ה' כי עשה את האדם בארץ ויתעצב אל לבו" (בראשית ו', ו), וה' החליט: "אמחה את האדם אשר בראתי". מה היו החטאים של האנושות שהביאו עליהם העונש המר והנורא הזה? בתורה אנחנו קוראים על "חמס", שחיתות, "ויקחו להם נשים", שפיכות דמים (קין) עברות מין (סדום ועמורה) - כולן עברות שבין אדם לחברו, ואין שום אזכור מפורש של עבודה זרה, למרות שזאת הייתה תופעה נפוצה באותה תקופה. ובכל זאת, רק בגלל חוסר מוסר, ש"יצר מחשבת לבו רק רע כל היום", בורא העולם קובע שהאדם איבד את תוקף קיומו והוא לא ראוי לחיות: "נחמתי כי עשיתם". בלי מוסר האדם מאבד את היותו בצלם אלוהים!

אני חושב שדווקא פה יש הוכחה מכרעת שהמוסר הוא הייעוד של האדם. בזה שהוא יוצר לעצמו אופי מוסרי הוא רוכש לעצמו דמות אלוהים, ומשום כך הוא יכול להתקשר עם ה'. אולי מתוך הבנה עמוקה של הפרקים הראשונים של ספר בראשית ניתן למצוא תמיכה מלאה לדברי הנביאים על החשיבות הראשונית ועל הערך העצמי של המוסר.